

Հովիւի. — Այո, այդ գործնական մտքիդ համար գու խղճդ ծախէ՛, կնիզ խաբէ՛, ազգդ վաճառէ՛: Կախարհամական զարմանալի գաղտնիք էր որ այսօր ժողով տեղի չունենայ:

Յար. — Դիմի՛, սանձէ՛ լեզուդ կրօնմ: Հիմա՛, հիմա՛... (Հովիւի թեւեւ բռնելով անկիւնի մը կը նրկէ)

Հովիւ. — (Կտրկօրեակ Յարութիւնի վրայ փախելով եւ ետեք թնկնով) Թո՛ւ, անամբ՛թ. լի՛ր, սրկեա՛, մատնի՛լ...

(Վ. Ա. Ր. Ա. Գ. Ո. Յ. Ր.)

Շարունակի

ԳԵՂԱՄ ԱՐԳՐՈՒՆԻ

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Գ. Ֆ. ԼԵՂՄԱՆ-ՀԱՌԻԹ. — Հայաստան, երբեմն եւ Այժմ. ուղեւորութիւն եւ ուսումնասիրութիւն — Հասարակական Տիգրիս եւ Տիգրանակէս, 117 պատկերներ, ցանկ մը եւ ուղեգիծ մը. Պերիս, գրափանաւանդ Պ. Պեճը, 1910. In-8, XII—543 էջ:

Պ. Լեւոնյան առարկէտ մըն է, եւ իբր այդ ծածկուած հայաստանի մէջ մտնել մէջ, այդ երկրին որ երկար տառն Նիւտէնի տիրապետութեան տակ մնաց է ուր կը գտնուին համբաւաւոր բեռնակիր արձանադրութիւնը « Թոսպական » անուանեալ:

Ուղեւորութիւնը տեղի ունեցաւ 1898-99 թին, եւ այժմ միայն լոյս կը տեսնէ հատորը որ սահմանաւոր է այդ դրեման խաղաղապատրաստին գիտական, ցեղապահական, լեզուագիտական արդիւնքները տեղեւորութեան մը ձեւով երևան հանելու: Այս յապարդը դիրքաւանակալի պիտի ըլլայ, երբ այս հատորը աչքէ անցրելով, մաղդ տեսնէ թէ ի՞նչպէս առաւել հայաբնակեալ Նիւթիւններու քանակութիւնը, ի՞նչպէս հարուստ է պատկերներու շարքը, եւ թէ ի՞նչ խոշոր աշխատանք պէտք եղած է Քաղիկ այսպիսի հատոր մը ձեւացնելու համար: Արձանադրութեանց քննարկումը որ ճանապարհային գիտութիւն է, բաւական է արդէն բացատրելու թէ ճշմարիտ գիտական մը ուղած ըլլայ իր հետազոտութեանց արդիւնքը թնթիւններ հրապարակ նետել:

Այս առաջին հատորը երկու գրքի բաժնուած է: Առաջինը կը խօսի ուսական եւ պարսկական Հայաստանի մէջէն հեղինակին կատարած ճամբորդութեան մասին: Զոյս յաջորդաւոր կը խօսի Անդրկովկասի, Թիֆլիսի, Վրաստանի, Արարատի, Ուրմիայ լճին, Նեոտորականաց վրայ, Էնո Ներկուր գրքին լճին, հեղինակը կը զբաղի ճանապարհի հիւսիսային Միջագետքով, Զարա-արեւմտեան եւ արեւմտեան Հայաստանով: Գրեւոր կ'առնուի խորէ մասնաւորապէս Իւրուք նահանգին ուղիները, Տիգրանակէսը, Տիգրիսի թիւները, Եփրատը, Էնո

գործը՝ անկատար պիտի ըլլար եթէ չունենար որոշումները դիրքացնող անուանացոյցակ մը: Հեղինակը հաճած է ճանաչանել իր ընթերցողներուն թէ Բ հատորը որ ի ծագող պիտի հրատարակուի՝ բովանդակ գործոյն մէջ պարունակեալ Նիւթիւններու մանրամասն անուանացոյցակ մը պիտի ունենայ:

Շահեկան է դիտել տալ թէ հեղինակը որ գերմանացի է, հետեւաբար Ասորիկ Համախի մտերմ բարեկամ եղող Վիլհելմ Բին հպատակներէն մին, ամենագիտելի գնահատում մը կը նուիրէ հայ գիւղացիին: Կը հաստատէ անգամ մը եւս թէ Հայտ սխալ դատաստան կը կարեն Հայոց մասին՝ գանձող նշանացնելով Եւրոպայի մէջ աննշուող աւելի կամ նուազ վատահամբաւ նմուշներու հետ: Պէտք է Հայտաստան ապրած, հայ ժողովրդին հետ մշտական շփման մէջ եղած ըլլալ, գնահատելու համար առժեք այդ զբաղող ազգին, որ կը տուտապի իր դրացիներուն՝ դիտարկապէս թուրքներու եւ քրիստոնէութեան բիրտ կամայականութենէն:

Հայ գիւղացին ժուժկալ, աշխատասէր է, իր հողին պատասխիկ հաճոյքով կը ծշալէ, կը սիրէ իր հայրենիքը, իր հողին յարած է եւ անոր հաւատարմի կը մնայ՝ այն անորման որ կը նախընտրէ զինքը ուղածմունս պէս կորցալտող աւարտաններէն շարքովը քան ձգել հեռանալ:

Գեմանիկէն գիտադրելու քերմապէս կը լանձնարարենք ընթերցումն այս գրքին, ուր պիտի տեսնեն երկրի մը եւ ժողովրդի մը ճակատակիր անկողնակալութիւն պատմուած ամենալիշ ժամանակներէ մինչեւ մեր օրերը:

ՖԻԼՏԻՐԻ ՄԱՐԿԻՐ

ՇՈՐԵՆԱՅԻՆԻ ԼՍԱՍԵՏ 1)

Ա.

Յոռեւտեալութիւնը արդիւնք է կենսիցի զգոհութիւնէն ծնած զուարթի գգազումի մը: Կենսիցի հաճոյքով եւ վիշտով խառն է: Այս պատճառաւ բացարձակ լաւատեսութիւն կամ յոռեւտեալութիւն անիմաստ է: Լաւատեսութիւնը վշտին գոյութիւնը ուղեւորական մէջ չի կայանար այլ վիշտերը մեղմացնող իր բուհղոտէններուն մէջ, եթէ ասոնք գործնական չին մէջ ազդելի ըլլաւ Ուրեմն յարաբերաբար լաւատես վարդապետութիւն համարելու հնչը այն վարդապետութիւնը որ կենսիցի հաճութեան գոյն ընկելու ձգտում ունի:

1) ՏՐ. Ռ. Պազարեան, ճախիկն առակեր Վեհեթիկ Մուրա-Թափայլեան վարժարանին, ասի մը առաջ նրաւարակի լիւրմանը լիւրով գիտի որ Շոբեհմատուրի վրայ. այդ գիրքը, որուն մէջ մեր Գրքային ճախիկները ի վեր կը հանէ ինչ որ կայ Շոբեհմատուրի մեայ իմաստարարութեան ընդհանրական, կազմողի, « լաւատես », « լաւատես », « լաւատես »

Բ

Յոռեհետեութիւնը մէկէ աւելի յայտնուելու ձեւեր ունի։ Ամենէն տարրական արտայայտութիւնը անշատական է։ Ո՛ր եւ է անհետ որ կը տառապի եւ դժբաղդ է ու կը զանգատի՝ յոռեհետէ ։ Այս ձեւը սակայն մանկական է եւ ետաքրական։ Գանգատողը միմիայն իր ցաւերը կ'ողբայ։ Կայ երկրորդ ձեւ մը յոռեհետութեան արտայայտման, հասարական ձեւը որ դրական արտայայտութեանը մէջ կ'երեւի։ Երբ գրագէտը կամ բանաստեղծը իր զանգատին նիւթ կ'ընտրէ ամբողջ ազգի մը դժբաղդութիւնը։ Օրինակ Իսրայէլի մարգարէները, հայ պատմագիրները։ Մեծադուր բանաստեղծներու մօտ սակայն՝ ինչպէս Կեօթէի (Յառուստ) , Լէօթարարի եւ Պայրժիի մօտ՝ այս տրուանքը տիեզերական ցաւի կը փոխուի։ Բանաստեղծը ոչ թէ իր կամ իր ազգին՝ այլ հանուր մարդկութեան, հանուր կենդանութեան ցաւը կ'ըրգէ։ Յոռեհետութեան երրորդ ձեւ մը փխլիստիաները կուտան։ Իրենց ցաւը եւ տրտուանքը արդեւեք են խոր ճանաչողութեան եւ երկար խորամանկութեան։ Փխլիստիան չի գտնանար միայն ցաւին գոյութիւնը հաստատելով՝ այլ անոր ամենէն թաքուն աղբիւրը կը փնտռէ, եւ եթէ կարելի է՝ անոր դաժմանք։

Գ

Ամէն դար, ամէն քաղաքակրթութիւն իր յոռեհետ վարդապետութիւնը ունեցած է։ Անոր նշանակութիւնը (portée) համեմատական է ժողովրդի մը քաղաքակրթութեան եւ զարգացման։ Յոռեհետ մտածումներն այն ստեն միայն կը հասնին իրենց զագագի նսկէտին՝ երբ ընկերութիւնը խորին եւ արմատական յեղաշրջումներ կը կրէ, երբ քաղաքակրթութիւնը իր բարձրագոյն փթիւնումին կը հասնի։ Այս վիթլին պատճառը կը գտնենք Հելլենիստիան մօտ։ Յոռեհետութիւնը նոյն վիտանդեզիէ ստանկութեամբ երեւան կուգայ հռոմէական կայսրութեան քաղաքայումին պատճառ։ Երբ նորածն ըրիտառնէութիւնը անոր աւերակներուն վրայ կը բարձրանայ։ Ընդհանրապէս Միլիոն դարու մէջ, յոռեհետութիւնը շատ տկար երեւոյթ մըն է։ Տգիտութիւնը եւ անկեղծ ու խորին հաւատքը անոր փթիւնումին արդեւեք կ'ըլլան։ Ժժ, դարու մէջ ուր դիտութիւն եւ դարագացում տարօրինակ թո՛ղք մը կ'առնեն, յոռեհետութիւնը կը վերերեւի իր ամենէն հոգր ձևերն մէջ։ Բանաստեղծներն եւ փխլիստիաները դժգոհ են ոչ թէ միայն մարգարդէ եւ ընկերութեանն՝ այլ նոյն իսկ ընտելմանէն զօր կ'անթիւն (Լէօթարարի)։

Դ

Եթէ մենք այս իրողութիւնները նկատի առնենք եւ դիտենք թէ՛ յոռեհետութեան խօսքը մարդկային մտքի ամենէն բարձր եւ նուրբ ներկայացուցիչներէն կուգայ (բանաստեղծներն ու փխլիստիաները), պէտք է ընդունինք որ յոռեհետութիւնը քաղաքակրթութեան մէկ արդիւնքն ու նուէրն է։ Անիկա կը նրբացնէ մեր շրիղքը բազմապատկելով պետքերնիս որուն զօնացում տալու ընտելութիւնն իսկ անկարող է։ Բայց այս պէտքերը, այս պահանջները ընդհատական չեն այլ հոգեբանական։ Եւ ասոնք կը գոյանան իրօք մեր յուսախար միառուն մէջ։ Մարդկութիւնը կը յուսայ եւ կը պայքարի միշտ լուսազոյն ապագայի մը սպասումով։ Դպրաքակրթութեան հետ լուսաւորուած միտքը կ'անդրադառնայ պատրանքին վրայ թէ՛ այսօր երկելուան կը նմանի եւ վաղն ալ այսօրուան պիտի նմանի։ Անիկա կանաւրի պատրանքի մը ետեւէն վազող մարդկութիւնը հիմա պարտաւած եւ վատապահել կ'ստի եւ կը յուսահտի։ Արեւմտեան քաղաքակրթութեան այս ճգնաժամին մէջ՝ վրայ կը հասնի քրիստոնէութիւնը որ արամարտիկով աշխարհի վաղեմացուկ եւ անկատար երջանկութիւնը, ուրիշ երջանկութիւն մը կը ցուցնէ, աւելի մեծ, աւելի քաղձայի, գերեզմանէն անդին։ Վատութեանը մէջ պարտաւած մարդկութիւնը այս դաղափորին կը փարի եւ կը մխիթարուի որքան ստեն որ յոռեհետութիւնը սիստեմատիկ վարդապետութեան մը ձեւ չէր ստացած, եթէ զանց ընենք Նիզիի իմաստասիրութիւնը։ Երբ դիտութիւնը դրական կերպով կը պատռէ մարդկային պատրանքի այս քողը, եւ կը բացատրէ մարդուն իր բացարձակ ոչնչութիւնը Տիեզերքի մէջ յոռեհետութիւնը նորէն զլուխ կը բարձրացնէ եւ կը գտնէ իր ամենէն բանաւոր եւ հանդիպ պարտապան գերմանական փխլիստիայութեան մէջ (Բանթ)։

Փխլիստիայական պատմութիւնը իրրեւ լուստան կը ներկայացնէ մեզ միայն հայդնիցը - բայց ատոր պատճառաբանութիւնը անհամոզիչ է։ ան չ'ուրանար ցաւին գոյութիւնը, բայց կը բաւականանայ բեկով որ Աստուծոյ համար այսպէս է։

Ե

Մենք ըսինք թէ՛ յարաբերականորէն լուստան վարդապետութիւնը այն է որ կեանքին մէջ ցաւերը մեղմացնող եւ հաճոյքները աւելցնող ազդեցութիւն ունի։ Արեւմտաւոր մէջ երկու վարդապետութիւն կը տիրեն եւ իրարու հետ կը մրցին, քրիստոնէութիւն եւ դրապալտութիւն։

Քրիստոնէութիւնը շատ հեշտ եւ միութարիչ վարդապետութիւն պիտի համարուէր եթէ իր անհառելի արքայութեան մօտ զարքուրի դժոխք մը չի կանգնեցունէր։ Ըլլայ իրողութիւնը, միշտ որ թէ ոչ, փոյթերն ու չի Դժոխքը

Ներքայից գնահատման արժանացու գերման մատուցմէ։ Վերջերս Յոյն հեղինակ Ռուստաւիցի Գաւէ Բճաղաւակավ հաստ ՚իւ Խպսիւմ մասին, զարմակ գերմանիէէ։ ՏՏ. Պալարճեան, մեր լեզուներով, համեցաւ։ Ամանոյն համար շարադրել Շարենաուէրի մասին իր գլխի շարժման գաղափարներուն ամփոփումը, զոր անաւ Լեզուներով

քը պէտք է որ լեցուի այսպէս ևւ այնպէս . լեցուելու համար կառուցուած է : Ինչպէ՞ս անորոշելով զայն լուստաւորութեան հետ , երբ հնար նարարապետը , առանց մարդոց կամքին եւ բաղձանքը կանխաւ իմանալու , գանոնք կը նետէ այս ողորմելի և թխուռ աշխարհին վրայ : զանոնք շատ թէ քիչ չարարելէ վերջ հոս , բռնի կի թխէ անշլլանելի գեներին մէջ . անկարծանորէն :

Իրապապ վարդապետութիւնը , ընդհակառակն , դժոխքին արհաւիրքը կը բառնայ մեր առջեւէն . Բայց միանգամայն արգայութեան հնչողաբաւ հնոսպատկերն ալ , եր համարի կեանքը բարիք մը . քարկելով որ այս բարիքը ձեռք կը սերտի միայն ուժի եւ կուռի սիլոցանս վայ տկարներուն եւ անդորներուն : եւ մարդ պէտք է ցնանք եւ պարէ . ըստ դրաւարդութեան , որ պատառ մը հացի եւ խըշուակի համար կուռ հարկաւոր է , բարիքի մը համար որ աճէն վարկեան կորսնցնելու վրտաղելն մէջ ենք , եւ հաստատապէս մեզ կը քարոզէ սա վարդապետութիւնը թէ՛ « ինչ որ էիր գոյութենէդ առաջ՝ նոյնը պիտի ըլլաս գերեզմանէդ վերջ » : Նոր դարու . փիլիսոփայական յոռետեսութիւնը պտուղն է այս ճշմարտութեան : Յայտնի է որ ուժի եւ կուռի սիլոցով ձեռք բերուած բարիքը անհաստատ եւ վաղանցուկ միանգամայն , շատ քիչ կրու , հաճելի եւ միթէ՛լարիչ հանդամանք ունի : եւ անոնց ալ ցնծութիւնը աճէն վարկեան խտրութեան է՝ այն բարիքը այսօր կամ վաղը կորսնցնել պարտաւորուած ըլլալու ստուգութեամբ : Ուրեմն դրապաշտութիւնն ալ իր հիմնական սկզբունքներուն մէջ՝ յոռետեսութեան ծիրը կը կրէ :

2

Շորէնհաուէրի հաստատումը թէ՛ կեանքին մէջ ցուել հաճոյքն առատ է , թէ հաճոյքը բացասական յատկութիւն ունի , թէ՛ չզոյրութիւնը կեանքէն նստադառնելու է՝ մտորոյցած է իր քննադատները : Այս երկուսը առաջին հաստատութիւնը տեսական արժէք ունի միայն : Աստիցմով ոչ ցուին քանից կ'աւելնայ եւ ոչ ալ հաճոյքները կը նուազի : Շորէնք այդ նստադատութիւնները . կեանքը կը մնայ այնպէս ինչպէս որ է : Միայն երբորդ հաստատումը կրնայ յոռետես համարուիլ եւ մարդիկ մղելու փորձել որ կեանքերին ջնջին , Բայց այդ փորձն ապարդիւն է եւ պարսանք մը միայն -- կը հաստատէ Շորէնհաուէր , Մաքի կեանքին վերաւորութիւնն է -- այսինքն ապրելէ դադարած մը է -- ոչ ալ գերեզմանը հանգրտապարմ մը վերջնական : Կեանքը լաւ թէ գէշ , անգամ մը որ արուած է . պէտք է կրել զայն , բնութեան բաղձանքին համաձայն , մաքի յոյսով դատաւորութեան : Անոցուս է փաստաբանի կեանքը : Ասի երկրպագութիւն ստեղծուելու չի նպաստեր : Ինչպիսիք կեանքը աւելի չարիք մը բան թէ բարիք , եւ աշխատիքը միաամուս ալ չարիքը նուազեցնելու եթէ

չենք կրնար զայն արմատապէս բառնալ , Սիւրենք զիրար եւ օգնենք իրարու : Բոլորս ալ իրարու . եղբայր ենք եւ նոյն գորադրութեան ենթակալ , եղբորմէն աւելի ենք իրարու : Միեւնոյն ենք , միեւնոյն կամքի արտայայտութիւնը , երևոյթիւ , Բայց մեզ կը պատրէ անհատապատկերական սկզբունքը :

Հոս Շորէնհաուէր կը բերէ ընդհանուր սկզբունք մը սիրով եւ եղբայրութեան զոր միւս վարդապետութիւնները չունին եւ չեն կրնար ունենալ : Տիւղեբական բարոյագիտութեան սկզբունք մը : Իրապաշտութիւնը չունի ո եւ է բարոյական սկզբունք : Իր բարոյագիտութիւնը կը կայանայ « Կեր , արը եւ ուրախ լի »-ին մէջ : Գրիստոնէական բարոյագիտութեան հիմը եսասիրական է եւ կը բղիւժ գոխքին սարսափէն եւ արքայութեան հրապոյրէն : Բայց միանգամ որ Շորէնհաուէր տիեզերական սիրոյ սկզբունքը իրը հիմնաքար կ'առնէ իր վարդապետութեան անձնասիրութիւն եւ աշխատութիւն կ'անհատի : Աստիք իրենց գոյութեան իրաւունքը ունին անհատական անջատողութեան մէջ , որ ըստ իրեն պատարական է : Շորէնհաուէր կը բառնայ ուրեմն գոխքի սարսափն եւ զրապաշտութեան սպաննել յոռետեսութիւնը թէ՛ գերեզմանին մէջ մեր կեանքը վերջնականորէն կը լուծուի : Այս երկու սկզբունքները անհայտ են լուստեսութեան հետ : Ան կը զնէ անոնց տեղ սիրով եւ եղբայրութեան լայն սկզբունք մը , որ կեանքին մէջ՝ աճէն ձեւի առի՛ ցուելը մեզմացնելու , հաճոյքները բաղձադատելու միայն կրնայ նպաստել :

Կեանքը տխուր բան է , կ'ունի ան . Բայց աշխատիքը կեանքը ապրելու արժանի դարձունելու : Վարենք գէթ հեղատակուն կեանք մը , եթէ չենք կրնար երջանկութեան հասնիլ :

Ու հոս կը փառարանէ հերոսները որ ի սպաս արդիւնութեան կը զոհուին : Յետոյն այն կ'ընդո՞ւն որ , մեծագոյն երջանկութիւնը այս կեանքին մէջ՝ արուեստն է , իր ամենէն յայն եւ պարզ իմաստով , Հոս ալ կը փառարանէ ան արուեստն ու արուեստապէսը որ իր հանձնարին շնորհիւ կը բանայ մարդկութեան բոլոր խաւերին առեւ . վայելքի եւ հաճոյքի անսպառ եւ անհամար զանձնք : Բայց մեծագոյն արուեստապէսը բնութիւնն է՝ աշխատիքը թափանցել զայն կարենալու . համար զայն վայելի իր աճէն ձեւերուն եւ արտայայտութեան մէջ : եթէ կան անհասանելի որոնք չի բաւեր ոչ հերոսին կեանքը , ոչ ալ արուեստապետին եւ հանձնարին գործունէութիւնը , ճշմարտ սուրբերն են անոնք որ , մաքի կատարելագործութեան զգալիմիտեղ հասած՝ սիրաշատար կը հաճարին այս կեանքին որ մեզ անսիրտ ամէն բան է , ի տես ուրիշ գոյութեանց : Իր իրենց համար ամէն բան է եւ , մեզ գոյութեանն անսիրտ շողողապիտիւնն անսպանելի շատ : Եւ իրենց գեղեցիկ :

PHARM

A.R.A.R.